

دروس في علم الاصول

للشهيد الصدر

الحلقة الثالثة

درس 60

استاد: حجت الاسلام و المسلمين علم الهدی

آموزشیار: آقاي شم آلبدی

مقدمه :

موضوع سخن، تفصیل محقق کلباسی (ره) در موضوع حجیت ظهور بود ایشان مناط حجیت ظهور را تحقق ظن شخصی (به تطابق ظاهر کلام با مراد متکلم) می دانست.

مرحوم شیخ انصاری (ره) به این تفصیل اشکال گرفته و عده ای از محققان این اشکال شیخ انصاری (ره) را پاسخ داده بودند.

در این درس با بیان دو تعمیق، اشکال شیخ انصاری (ره) تقویت می شود .

تعمیق نخست از سوی میرزای نائینی (ره) و باتوجه به تفاوت سیره عقلا در عمل به ظواهر - در زمینه اغراض تکوینی و اغراض تشریعی - بیان شده است.

تعمیق دوم از سوی شهید صدر (ره) بیان خواهد شد.

متن درس

و من هنا عمّق المحقق النائيني (رحمه الله) اعتراض الاعلام إذ ميز بين العمل بالظهور في مجال الأغراض التكوينية الشخصية، و العمل به في مجال الامتثال، و تنظيم علاقات الآمرين بالمأمورين.

ففي المجال الأول لا يكتفى بالظهور لمجرد اقتضائه النوعي ما لم يؤثر هذا الاقتضاء في درجة معتد بها من الكشف الفعلي، و في المجال الثاني يكتفى بالكشف النوعي الاقتضائي للظهور تنجيّزاً، و تعديراً، و لو لم يحصل ظن فعلي بالوفاق، أو حصل ظن فعلي بالخلاف.

و الأمثلة المشار إليها تدخل في المجال الأول لا الثاني و هذا الكلام و ان كان صحيحاً، و تعميقاً لاعتراض الاعلام، و لكنه لا يبرز نقطة الفرق بين المجالين، و لا يحل الشبهة التي يستند إليها التفصيل على النحو الذي شرحناه آنفاً.

فالتحقيق الذي يفى بذلك ان يقال ان ملاك حجية الظهور هو كشفه، و لكن لا كشفه عند المكلف، بل كشفه في نظر المولى،

یادآوری:

تفصیل محقق کلباسی :

بحث در تفصیل محقق کلباسی (ره) بود. ایشان اگر مکلف از ظاهر یک کلام، ظن به مراد متکلم پیدا کرد، آن ظاهر برای او حجت است و اگر این حالت برای او ایجاد نشد آن ظاهر برای او حجت نخواهد بود. شیخ انصاری در اشکال به محقق کلباسی (ره) فرمودند که ما شاهد هستیم که عرف و عقلا چنین سیره‌ای ندارند و حتی در مواردی که از ظاهر، ظن به مراد متکلم پیدا نمی‌کنند، باز هم به آن ظاهر عمل کرده و آن را حجت می‌دانند.

به این سخن مرحوم شیخ انصاری (با این سادگی و بساطتی که نقل شد) اشکال گرفته شده که سیره عقلا این است که در بعضی از امور، به صرف ظاهر اکتفا نمی‌کنند و اگر گمان داشته باشند که مراد متکلم غیر از ظاهر کلام اوست از او سؤال می‌کنند که آیا مثلاً این اطلاقی که آوردی شامل فلان شیئی نمی‌شود یا خیر؟

دو تعمیق برای اشکال شیخ انصاری (ره):

مرحوم شهید صدر (ره) در دفاع از مرحوم شیخ انصاری (ره) و رد تفصیل محقق کلباسی، دو تعمیق را بیان می‌کنند. تعمیق یعنی عمق بخشیدن و در این جا به معنای عمیق‌تر کردن اشکال شیخ انصاری (ره) است تا تقویت شده و بتواند مقابل این تفصیل استوار بماند.

تعمیق نخست، تعمیق میرزای نائینی (ره)

کلام مرحوم نائینی را در طی سه مرحله توضیح می‌دهیم:

در بین عقلا، عمل به ظواهر و حجیت آنها در دو زمینه مطرح است:

مرحله اول: عمل به ظواهر در اغراض تکوینی و اغراض تشریعی

الف) اغراض تکوینی و نیازهای شخصی

ب) اغراض تشریعی

اغراض تکوینی و شخصی مانند این است که می‌خواهیم چیزی بخریم و نیاز داریم دربارهٔ قیمت یا وزن آن از کسی پرسش کنیم.

اغراض تشریعی عبارتند از روابط بین آمرین و مأمورین. بدین معنا که هر جا سخن از رئیس و مرئوس یا مولا و عبد باشد، اغراض تشریعی مطرح است.

عقلا در زمینهٔ اغراض تکوینی و شخصی، مناط حجیت را ظن شخصی و فعلی می‌دانند؛ از این رو در پرسش از وزن یا قیمت کالا اگر ظاهر کلام متکلم ظن فعلی و شخصی ایجاد کند، به این ظاهر اعتماد می‌کنیم؛ در غیر این صورت دوباره از او پرسش می‌کنیم.

حتی میتوان ادعا کرد که در زمینهٔ اغراض تکوینی و شخصی، ظن فعلی هم مناط حجیت نیست بلکه مناط حجیت، ظن فعلی قوی است؛ یعنی ظنی که نزدیک به یقین باشد و حتی بتوان عنوان «اطمینان» را بر آن اطلاق کرد؛ یعنی ظنی که ما را از پرسش دوباره بی‌نیاز کند.

اما در زمینهٔ اغراض تشریعی، مناط حجیت ظهور در میان عقلا، ظن نوعی یا شأنی است که «ظن اقتضایی» نیز نام دارد؛ یعنی ظهور، مقتضی ظن باشد هر چند که ممکن است نسبت به شخص خاصی، مانعی برای این اقتضا وجود داشته باشد و این ظن برای او به فعلیت نرسد. ولی همین مقدار که ظهور مقتضی ظن باشد برای حجیت آن کافی است. برای مثال شاید عبد، از ظاهر کلام مولا، ظن به مراد پیدا نکند، ولی ظاهر برای او حجت است.

مرحله سوم: محل بحث، اغراض تشریعی است.

محل بحث در حجیت ظهور (و آنچه ما به دنبال آن بوده و می‌خواهیم از سیرهٔ عقلا - همراه سکوت و عدم ردع شارع - استدلال بیاوریم)، اغراض تشریعی است؛ یعنی روابط بین خود و خدا.

و ما در این بحث به اغراض شخصی و تکوینی عقلا کاری نداریم؛ بلکه غرض این است که از اغراض تشریعی عقلا و روابط و ضوابطی که در این زمینه میان عقلا حاکم است، روابط و ضوابط بین خود و خدا را به دست آوریم.

از آنجا که - طبق بیان مرحوم میرزای نائینی - عقلا در زمینه اغراض تشریعی، ملاک حجیت ظهور را ظن نوعی می‌دانند، پس ما نیز باید در روابط بین خود و خدا (که رابطه عبد و مولی و از مصادیق غرض تشریعی است) به ظاهر کلام مولا عمل کنیم؛ هر چند که ظن فعلی و شخصی به مراد او نداشته باشیم.

نتیجه مراحل فوق:

نکته اصلی تعمیق مرحوم نائینی این است که اشکال مرحوم شیخ انصاری (ره) در زمینه اغراض تشریعی است که به محل بحث مربوط می‌شود و عقلا ظن نوعی را در آنها حجت می‌دانند؛ ولی مثال هایی که مدافعین محقق کلباسی در رد اشکال شیخ انصاری مطرح کرده اند در زمینه اغراض تکوینی است که ربطی به محل بحث ما ندارد.

پس موضوع حجیت در بحث ظواهر، ظن نوعی خواهد بود و تفصیل محقق کلباسی صحیح نیست.

sco1: 8:37

تعمیق مرحوم نائینی (ره) در ضمن مثال:

برای اینکه تعمیق مرحوم نائینی (ره) بهتر فهمیده شود مثال هایی می‌توان ذکر کرد؛ از جمله:

فرض کنید شخصی به دنبال نان سالمی است که با مزاج او سازگار باشد، و از طرفی مسئول بهداشت گفته «تمام نان‌های قم سالم است» که این سخن عام بوده و ظاهر آن تمام نان‌ها را شامل می‌شود، و این شخص نان خاصی را در جایی از قم می‌بیند و شک کند که آیا آن عام (که مسئول بهداشت بیان کرد) شامل این نان خاص هم می‌شود، یا منظور مسئول مذکور، مقید بوده و مثلاً نان نانوایی‌هایی را اراده کرده که به طور مستقیم محصول خود را عرضه می‌کنند؛ اما نان‌های بسته بندی شده و نان‌های تولیدی شرکت‌ها و کارخانه‌ها مورد نظرش نبوده است. این شخص در صورت چنین شکی، - چون غرض تکوینی و شخصی است - به ظاهر کلام متکلم که اطلاق و عموم دارد، اکتفا نکرده و نسبت به این مورد خاص سؤال می‌کند.

اما اگر اغراض، تشریعی باشد مثل این که مولا بگوید «هر نانی را که سالم است برای من بیاور». در اینجا شخص از مولا می‌پرسد که آیا قول مسئول بهداشت را به عنوان یک ثقه و کارشناس تأیید می‌کند؟ در صورت تأیید آن شخص می‌تواند از همین نانی که در سالم بودن آن شک دارد برای مولا ببرد و او نیز

حق اعتراض نخواهد داشت؛ چون مولا کلام خود را به طور مطلق بیان کرد؛ لذا آن شخص یک حجت در دست دارد، که به واسطه آن معذور است و آن قول مسئول بهداشت است.

پس، در این رابطه تشریعی حتی اگر ظن داشته باشیم که مراد مولی هر نانی نبوده است ولی چون ظاهر کلام او عام بوده، می‌توانیم به همین ظاهر عمل کنیم و معذور هستیم.

مثالی که در درس قبل در مورد درخواست طعام از سوی مولی بیان کردیم برای اینجا نیز مفید است.

sco2: 12:58

باید توجه داشت که کشف نوعی ظهور، هم تنجیزاً و هم تعذیراً قابل تمسک است و مثال‌هایی که ذکر شد به بعد تعذیری (عذر آوردن) بحث مربوط می‌شد؛ یعنی عبد می‌توانست به ظهور نوعی کلام مولی تمسک کند و تکلیف را از خود بردارد و در عین حال عذر داشته باشد، اگر چه ظن بر خلاف ظهور کلام داشته باشد.

اما بعد تنجیزی بدین معناست که مولا می‌تواند به اطلاق یا عموم کلام خود استدلال کند و تکلیفی را برای عبد اثبات کرده و او را عقاب کند.

مثال: اگر مولا گفته باشد «اکرم کل عالم» و مکلف ظن پیدا کند که مراد مولا از علمای واجب الاکرام، علمای عدول است، نه فاسق و به ظن شخصی خود عمل کند؛ در این صورت مولی می‌تواند به ظاهر کلام خود که عام بود استدلال کند و بواسطه این ظهور - که یک منجز و مصحح عقاب است - ، مکلف را مورد بازخواست و عقاب قرار دهد؛ بدین بیان که مگر سخن من عام نبود و مگر من گفته بودم «علمای عدول» که تو از اکرام علمای فاسق صرف نظر کردی؟

پس در تمسک به ظهورات نوعی در زمینه اغراض تشریعی، گاه بعد تعذیری و رفع تکلیف و عقاب مطرح می‌شود و گاه بعد تنجیزی و اثبات تکلیف و عقاب عبد.

تعمیق دوم: تعمیق مرحوم شهید صدر

مرحوم شهید صدر(ره) این بیان محقق نائینی(ره) را صحیح می دانند ولی آن را برای جواب به تفصیل محقق کلباسی کافی نمی دانند؛ لذا تعمیق دیگری را که در واقع جوهره تفاوت مناط در زمینه اغراض تکوینی و تشریعی است، بیان می کنند.

مقدمه : ملاک حجیت ظهور- همانطور که قبلاً نیز گفته ایم- همان ظن حاصل از ظهور است؛ یعنی ظهور در صورتی حجت است که مفید ظن باشد. از سوی دیگر هر اصل عقلایی باید یک بعد کاشفیت داشته باشد؛ پس ملاک حجیت ظهور، ظنی است که از این ظهور نسبت به مراد مولا حاصل می شود.

ملاک حجیت، ظن مکلف یا ظن مولی؟

سؤال مهمی که اینجا مطرح می شود این است که ملاک حجیت ظهور ظن چه کسی است؟ ظن مکلف یا ظن مولا؟

مرحوم شهید صدر(ره) می فرمایند: معیار حجیت ظهور، ظن مولا است؛ یعنی این مولا است که حجیت را جعل کرده و باید ظنی هم که مناط جعل این حجیت است، ظن مولا باشد. به تعبیر دیگر کسی بر اساس ظن دیگری جعل حکم نمی کند؛ بنابراین، تنها ظنی که از خود مولا باشد باعث می شود که مولا انگیزه برای جعل حجیت پیدا کند.

Sco3:26:24

چکیده :

1. تفصیل محقق کلباسی:

هر کسی که به وسیله ظواهر، ظن شخصی به مراد متکلم پیدا کند، آن ظواهر در حقش حجت هستند و الحجیت ندارند.

2. اشکال شیخ انصاری به تفصیل مذکور:

در بین عقلا رایج است که حتی اگر ظن شخصی به مراد متکلم پیدا نکنند، باز هم ظواهر کلامش را حجت دانسته و به آن عمل می کنند.

3. پاسخ به شیخ انصاری:

آنچه در بین عقلا شاهد هستیم، عکس ادعای شماست؛ چون عقلا در موارد شک، در صدد کشف مراد متکلم بر می آیند.

4. تقویت کلام شیخ انصاری از دو راه: (دو راه جهت تعمیق اشکال شیخ انصاری:)

الف- میرزای نایینی می فرماید:

عرف عقلا بر این استوار است که در اغراض تشریعی به ظواهر عمل می کنند حتی اگر ظن شخصی برای آنها ایجاد نشود (ولی در اغراض تکوینی در صدد کسب ظن شخصی بر می آیند) و محل بحث در حجیت ظواهر، اغراض تشریعی است. با این بیان، اشکال شیخ انصاری به محقق کلباسی، تقویت می شود.

ب- شهید صدر می فرماید:

ملاک حجیت ظهور این است که مفید ظن باشد؛ اما مراد از این ظن، ظن مکلف نیست؛ بلکه مراد، ظن مولی است.

توضیح مفصل این کلام شهید صدر، در درس بعد خواهد آمد.